

УДК 378. 141: 371.134: 811.

**кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри іноземних
мов Грицик Н.В.**

Чернігівський національний педагогічний
університету імені Т.Г. Шевченка

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕУМОВИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. Статтю присвячено теоретичному обґрунтуванню необхідності культурологічного спрямування професійно-орієнтованого навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей.

Ключові слова: іноземна мова, культурологічне спрямування, професійне іноземне спілкування.

Аннотація. Стаття посвящена теоретичному обґрунтуванню необхідності культурологічного спрямування професійно-орієнтованого навчання іноземної мови студентів немовних спеціальностей.

Ключевые слова: иностранный язык, культурологическая направленность, профессиональное иноязычное общение.

Annotation. The article is devoted to theoretical rationale for the cultural areas of professional oriented teaching foreign language students.

Keywords: foreign language, cultural trends, professional foreign language communication.

Вступ. Однією з характерних рис третього тисячоліття є те, що одночасно з глобалізацією суспільства відбувається процес формування фахівця нового типу. Його високий рівень конкурентоспроможності, професійна мобільність на ринку праці, готовність до ефективної реалізації

потенційних можливостей залежать від якості освітньої підготовки. Одним із найважливіших завдань у формуванні нової національної інтелектуальної еліти у вищій школі є підготовка фахівців до багатокультурного професійного та особистісного спілкування з представниками країн іншої культури для того, щоб вони могли належним чином взаємодіяти, у тому числі на вербальному рівні, у культурному розмаїтті реальних професійних ситуацій. За таких умов актуальною стає проблема культурологічного спрямування процесу навчання.

Вивченням проблеми професійно спрямованого навчання іншомовної мовленнєвої діяльності студентів немовних спеціальностей вищих навчальних закладів займалась велика кількість вітчизняних і зарубіжних дослідників (Л.І. Морська, О.Г. Поляков, В.М. Топалова, В. Бенсон, А. Ватерс, К. Кеннеді, Б. Кофі, П. Стревенс та ін.). Більшість учених вирішують у своїх роботах проблеми, пов'язані з навчанням на базі спеціалізації, у межах вузькопрофесійної сфери спілкування. Деякі дослідники вивчають особливості навчання професійного монологічного та діалогічного мовлення та їх специфічні види (О.Г. Бжоско, І.П. Дроздова, Л.О. Ємельянова, М.Г. Кочнева, Л.І. Морська, Л.В. Шилак), розробляють цілісну систему навчання професійного мовлення на основі імітаційно-ділових ігор (Л.Б. Котлярова), визначають зміст навчання професійного спілкування з урахуванням рівнів спільної діяльності фахівців і характерних для них функцій спілкування (С.С. Коломієць, Л.Ф. Манякіна).

Формування мети статті та завдань. У цьому аспекті оволодіння іноземною мовою є необхідною складовою підготовки майбутнього сучасного спеціаліста, саме тому метою даної розвідки – є спроба дослідити можливості викладання іноземної мови за професійним спрямування з урахуванням культурологічного спрямування.

Виклад основного матеріалу статті. Досліджуючи нові тенденції у навчанні іноземних мов професійного спрямування або, як її ще називають, для спеціальних цілей (LSP), необхідно, на нашу думку, визначити

передумови зародження та формування цих тенденцій. У результаті глобального зростання наукової, технологічної та економічної активності міжнародних відносин після завершення другої світової війни, з'явилась велика кількість людей, які бажали вивчати англійську, а згодом і інші іноземні мови з тієї причини, що мови стали їх ключем до міжнародних ділових операцій. У зв'язку з такими змінами у теорії навчання з'явилась окрема галузь, яка почала досліджувати проблеми, пов'язані з вивченням іноземної мови не лише як університетської обов'язкової дисципліни, але як одного з шляхів отримання знань, умінь і навичок з обраної студентами спеціальності чи спеціалізації. Оскільки іноземна мова по-різному знаходить своє застосування у різних ситуаціях спілкування спеціалістів різних професій, то, визначивши особливості типових ситуацій спілкування фахівців кожної конкретної галузі, можна моделювати процес їх реальної комунікації і, відібравши попередньо для цього необхідний мовний та мовленнєвий матеріал, звузити весь широкий діапазон мови до конкретних потреб спеціалістів і цим полегшити процес оволодіння мовою для спеціальних цілей. Саме врахування потреб студентів у оволодінні іноземною мовою, що зумовлюються характером майбутньої професії, і є особливістю професійно-орієнтованого навчання [6].

Згідно з Національною доктриною розвитку освіти в Україні система неперервної мовної освіти має забезпечити можливість практичного володіння хоча б однією іноземною мовою [4]. Оскільки Україна заявила про свій намір стати рівноправним партнером у рамках Болонського процесу, то очікується, що українські навчальні заклади будуть здійснювати навчальний процес відповідно до європейських стандартів володіння мовою [7, с. 3]. Програма з англійської мови для професійного спілкування констатує, що мінімально прийнятний рівень володіння мовою для бакалавра є „незалежного користувача” (рівні B1 та B2). Для отримання ступеня бакалавра разом з усіма іншими професійними вміннями студент повинен бути здатним ефективно спілкуватись англійською мовою у професійному

середовищі, щоб: обговорювати навчальні та пов'язані зі спеціалізацією питання, для того щоб досягти порозуміння зі співрозмовником; готувати публічні виступи з низки великої кількості галузевих питань, застосовуючи відповідні засоби вербальної комунікації та адекватні форми ведення дискусій і дебатів; знаходити нову текстову, графічну, аудіо та відео інформацію, що міститься в англійських галузевих матеріалах (як у друкованому, так і в електронному вигляді), користуючись відповідними пошуковими методами і термінологією; аналізувати англійські джерела інформації для отримання даних, що є необхідними для виконання професійних завдань та прийняття професійних рішень; писати професійні тексти і документи англійською мовою з низки галузевих питань; писати ділові та професійні листи, демонструючи міжкультурне розуміння та попередні знання у конкретному професійному контексті; перекладати англійські професійні тексти на рідну мову, користуючись двомовними термінологічними словниками, електронними словниками та програмним забезпеченням перекладацького спрямування.

Рекомендована Типова програма з англійської мови для спеціальних цілей (2005) передбачає формування у студентів вищих навчальних закладів професійної комунікативної компетенції, яка розглядається як мовна поведінка, що є специфічною для академічного і професійного середовища. Вона вимагає набуття лінгвістичної компетенції (мовленнєвих умінь і мовних знань), соціокультурної та професійної комунікативної [7, с. 7–8]. Програма з іноземної мови для професійного спілкування реалізується шляхом досягнення таких цілей [7, с. 6]: практичної: формувати у студентів загальні та професійно орієнтовані комунікативні мовленнєві компетенції для забезпечення їхнього ефективного спілкування в академічному і професійному середовищі; освітньої: формувати у студентів загальні компетенції (декларативні знання, вміння й навички, компетенцію існування та вміння вчитися); сприяти розвитку здібностей до самооцінки та здатності до самостійного навчання; пізнавальної: залучати студентів до таких

академічних видів діяльності, які активізують і далі розвивають увесь спектр їхніх пізнавальних здібностей; розвиваючої: допомагати студентам у формуванні загальних компетенцій з метою розвитку їх особистої мотивації (цінностей, ідеалів); зміцнювати впевненість студентів як користувачів мови, а також їх позитивне ставлення до вивчення мови; соціальної: сприяти становленню критичного усвідомлення та вмінь спілкуватися і робити вагомий внесок у міжнародне середовище, що постійно змінюється; соціокультурної: досягати широкого розуміння важливих і різнопланових міжнародних соціокультурних проблем, для того щоб діяти належним чином у культурному розмаїтті професійних та академічних ситуацій.

Як засвідчує практика та власний педагогічний досвід, існують різні підходи до проблеми забезпечення професійного спрямування процесу навчання іншомовного спілкування. Серед них одним із найбільш традиційних у вищій школі довгий час залишалося навчання виключно на матеріалі текстів за фахом, призначених для читання, що, за нашими спостереженнями, суттєво знижує ефективність навчального процесу і лише частково відповідає меті навчання. Однак, останнім часом усе більшого розповсюдження набув перспективніший підхід, пов'язаний з орієнтацією навчання на різні сфери спілкування з поступовим переходом до переважно професійної тематики. Він передбачає на початковому етапі навчання студентів уміння спілкуватись у соціально-побутовій, суспільній сферах комунікації, а на другому – головним чином у професійній, хоча методисти вважають за можливе і раціональне вже на початковому етапі готувати студентів до спілкування на професійні теми, включаючи в програму навчання спеціальної лексики, яка використовується в непрофесійних сферах комунікації.

Освітньо-професійна програма підготовки бакалаврів, затверджена Міністерством освіти і науки України, визначає мету навчання іноземної мови для професійного спілкування як формування необхідної комунікативної спроможності в сферах професійного та ситуативного

спілкування в усній і письмовій формах, навичок практичного володіння іноземною мовою в різних видах мовленнєвої діяльності в обсязі тематики, що обумовлена професійними потребами, оволодіння новітньою фаховою інформацією через іноземні джерела.

Відповідно до культурологічної спрямованості програмою передбачені такі змістові модулі: лексичний мінімум, пов'язаний з регіональними та соціальними відмінностями між Україною та країною, мова якої вивчається, мовленнєвий етикет спілкування, мовно-культурологічний аспект проведення міжнародних виставок. Таким чином, у сучасній педагогіці вищої школи активно відбувається зміна ідеалу освіти, перехід від освітньої парадигми до культуротворчої [3, с. 153]. Нове соціальне замовлення сучасного суспільства вимагає не тільки навчати іноземної мови як засобу спілкування, а й формувати багатомовну особистість, яка поєднує у собі цінності рідної та іншомовної культур і готова до міжкультурного спілкування. Як зазначає В.В. Бушкова, динаміка розвитку міжкультурних контактів, осмислення масштабів активного та потенційного простору спілкування особистостей на межі культур спонукає до переорієнтації процесу навчання іноземних мов з форми на функцію, з лінгвістичної компетенції на соціокультурну [2, с. 120]. Культурологічні та лінгвосоціопсихологічні знання про іншомовний соціум, які створюють широкий контекст міжкультурного спілкування, формують готовність до ефективного міжкультурного ділового спілкування і відповідно до міжнародного професійного співробітництва.

Аналіз науково-дидактичної літератури засвідчує, що практично повністю відсутні роботи, які досліджують особливості іншомовної підготовки спеціалістів в світлі нового соціального замовлення, яке передбачає формування цілісної культурно-мовної особистості в процесі професійно-спрямованого навчання в немовних вищих навчальних закладах. Вітчизняні науковці робили окремі спроби розглянути проблему культурологічного спрямування процесу навчання іноземної мови у вищих

немовних навчальних закладах [8], але вони не мали комплексного характеру і суттєво не вплинули на зміну цілей та змісту навчання.

Як засвідчує власний педагогічний досвід, залучення майбутніх фахівців до професійних фрагментів іншомовної картини світу суттєво обмежене відсутністю в їхній картині світу багатьох стереотипних ситуацій спілкування, дискурсивних стратегій, професійних концептів, властивих соціуму країни, мова якої вивчається. Багато труднощів під час навчання іншомовного спілкування, як налагодження особистих контактів, працевлаштування, написання ділових листів, розмови по телефону, проведення зустрічей, переговорів, поїздка у відрядження та ін.

Подолання комунікативних перешкод під час навчання іншомовного спілкування може мати місце лише у випадку досягнення культурологічної компетентності, що є продуктом діалогу культур. За наявності культурологічної компетентності студенти, спілкуючись з носіями мови чи читаючи автентичні тексти, не будуть піддаватися фрустрації, неприємному здивуванню чи переживати культурний шок.

На нашу думку, культурологічна компетентність студентів вищих немовних навчальних закладів передбачає: адекватну реакцію на мовленнєві і немовленнєві коди свого іноземного ділового партнера; орієнтування в міжкультурній ситуації у сфері ділового спілкування, передбачення можливих культурологічних перешкод і подолання труднощів, пов'язаних з ними; подолання міжкультурних непорозумінь і конфліктних ситуацій у діалозі культур; порівняння значень культурологічних категорій у різних культурах; толерантне ставлення до іншої культури; розпізнавання та правильний добір лексичних одиниць з національно-культурним компонентом; адекватне використання культурологічних знань в ситуаціях міжкультурного ділового спілкування; прогнозування можливої мовленнєвої та немовленнєвої поведінки ділового партнера.

Останнім часом великої актуальності набуває проблема оновлення змісту навчання іноземних мов як засобу міжкультурної комунікації.

Основне завдання такого оновлення полягає у наповненні соціокультурної складової рисами культурологічного підходу [5, с. 155]: вироблення толерантності до представників інших культур; вироблення неупередженості до інформації; вироблення ідеологічної нейтральності; життєву орієнтацію та практичну спрямованість; врахування індивідуальних особливостей; розвиток здатності до емпатії та сприйняття чужого; порівняння культурних явищ, властивих народів, чію мову вивчають, з культурою свого народу, взаємодія мов; спрямування на різне соціальне і етнічне тло комунікантів; добір навчальних матеріалів з урахуванням особливостей багатокультурної аудиторії; спрямування на уникнення стереотипів.

Актуальним для нашого дослідження вважаємо також структуру змісту полікультурної освіти, розроблену Р.Р. Агадулліним [1, с. 27–28], яка має такий вигляд: розвиток соціокультурної ідентифікації як умова розуміння і входження в полікультурне середовище; опанування основними поняттями, що визначають розмаїття світу; виховання позитивного емоційного ставлення до розмаїття культур; формування вмінь, складових поведінкової культури світу.

Висновки. Аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми дав можливість, стверджувати, що мова – явище соціальне, а єдине джерело, з якого можна почерпнути зміст навчання, є культура, то, на наш погляд, культурологічний підхід повинен наскрізно пронизувати зміст іншомовної професійно-орієнтованої підготовки студентів немовних спеціальностей і потребує обґрунтування нової стратегії навчання іноземної мови за професійним спрямуванням. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми, що свідчать про необхідність подальшого його розв'язання, перспективними напрямками якої вбачаємо у дослідженні можливостей формування професійно-орієнтованої культурологічної компетентності у студентів немовних спеціальностей.

Література:

1. Агадуллін Р.Р. Полікультурна освіта: методолого-теоретичний аспект / Р.Р. Агадуллін // Педагогіка і психологія. – 2004. - №3. – С. 18–29.
2. Бушкова В. Креативність нелінійного мислення у багатомовному та полікультурному навчальному просторі / В. Бушкова // Вища освіта України. – 2003. – №2. – С. 120–125.
3. Державна національна програма „Освіта” Україна ХХІ ст.. – К.: Райдуга, 2002. – 61 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ ст. // Освіта України. – 2002. – №33. – С. 4–6.
5. Першукова О.О. Концептуальна модель соціокультурної складової змісту навчання іноземної мови в європейських країнах / О.О. Першукова // Педагогіка і психологія. – 2003. – №3–4. – С. 155–161.
6. Поляков О.Г. Профильно-ориентированное обучение английскому языку и лингвистические факторы, влияющие на проектирование курса / О.Г. Поляков // Иностранные языки в школе. – 2004. – №3. – С. 12–16.
7. Програма з англійської мови для професійного спілкування / Колектив авторів: Г.Є. Бакаєва, О.А. Борисенко, І.І. Зуєнок, В.О. Іваніщева, Л.Й. Клименко, Т.І.Козимирська, С.І.Кострицька, Т.І. Скрипник, Н.Ю. Тодорова, А.О. Ходцева. – К. : Ленвіт, 2005. – 119 с.
8. Топалова В.Н. Формирование социокультурной компетенции студентов технического вуза (на материале английского языка): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Топалова Виктория Николаевна. — К., 1998. — 302 с.

References:

1. *Agadullin R.R. Polikul`turna osvita: metodologo-teoretychnyj aspekt / R.R. Agadullin // Pedagogika i psychologiya. – 2004. – N 3. – S. 18–29.*
2. *Bushkova V. Kreaty`vnist` nelinijnogo myslennya u bagatomovnomu ta polikulturnomu navchalnomu prostori / V. Bushkova // Vy`shha osvita Ukrayiny`. – 2003. – №2. – S. 120–125.*

3. *Derzhavna nacionalna programa „Osvita” Ukrayina XXI st.. – K.: Rajduga, 2002. – 61 s.*
4. *Nacionalna doktryna rozvytku osvity` Ukrayiny v XXI st. // Osvita Ukrayiny`. – 2002. – №33. – S. 4–6.*
5. *Pershukova O.O. Konceptualna model sociokulturnoyi skladovoyi zmistu navchannya inozemnoyi movy v yevropejskyyx krayinax / O.O. Pershukova // Pedagogika i psy`xologiya. – 2003. – №3–4. – S. 155–161.*
6. *Polyakov O.G. Profylno-oryentyrovannoe obuchenye anglyjskomu yazyku y lyngvystycheskiye faktory, vlyyayushhyye na proektyrovanye kursa / O.G. Polyakov // Y`nostrannyye yazyky v shkole. – 2004. – №3. – S. 12–16.*
7. *Programa z anglyjskoyi movy dlya profesijnogo spilkuvannya / Kolektyv avtoriv: G.Ye. Bakayeva, O.A. Borysenko, I.I. Zuyenok, V.O. Ivanishheva, L.J. Kly`menko, T.I.Kozymyrska, S.I.Kostryczka, T.I. Skrypnyk, N.Yu. Todorova, A.O. Xodceva. – K. : Lenvit, 2005. – 119 s.*
8. *Topalova V.N. Formyrovanye socyokulturnoj kompetencyy studentov texnycheskogo vuza (na materyale anglyjskogo yazyka): dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 / Topalova Vyktoorya Nykolaevna. — K., 1998. — 302 s.*

У процесі міжкультурного спілкування комуніканти вступають у соціальні стосунки, які виникають у певній сфері діяльності, потреба і бажання спілкуватися виникає у певній ситуації. Вибір сфер, до діяльності в яких повинні бути підготовлені студенти, має важливе значення для подальшого добору ситуацій, цілей, завдань, текстів для навчальних та контрольних матеріалів і видів роботи. Не можна не погодитись з І.І. Халєєвою [271, с. 90–91], яка визнає сфери спілкування об'єктивними універсальними елементами, тотожними в різних культурах. Автори Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти виділяють чотири сфери у контексті головних цілей процесів вивчення та викладання [74, с. 45]:

- *особистісну* (сферу особистих інтересів), в якій суб'єкт навчання живе як приватна особа. Центром цієї сфери є дім, сім'я, друзі;
- *публічну*, в якій суб'єкт навчання діє як член загальної спільноти або певної організації і виконує різноманітні види діяльності з різними цілями;
- *професійну*, в якій суб'єкт навчання виконує свої посадові чи професійні обов'язки;

- *освітню*, в якій суб'єкт навчання бере участь в організованому навчальному процесі, особливо (але не обов'язково) у певній освітній установі.

Очевидно, що в процесі навчання професійного іншомовного спілкування відбувається взаємопроникнення цих сфер, і жодна з них не може розглядатись ізольовано.

Під темою, як зазначає С.Ю. Ніколаєва [149, с. 47], розуміють відрізок дійсності, яка відбивається у нашій свідомості. В методичному аспекті тема визначається як імовірний згорнутий текст, поданий у вигляді короткої тези і який підлягає розгортанню у процесі говоріння та вилученню інформації і згортанню під час читання та аудіювання (П.Б. Гурвич, І.Л. Бім). Вибір теми повинен базуватись на баченні потреб, мотивацій, характеристик і ресурсів студентів у відповідній сфері/-ах, з якими вони стикаються. Під час їх добору, на думку С.В. Роман і О.О. Коломінової, слід керуватись такими критеріями як комунікативна цінність тематики для усного і писемного спілкування, її освітня і виховна значущість, відповідність життєвому досвіду і інтересам віку тих, хто навчається [218, с. 51]. Згідно з завданнями нашого дослідження, навчання професійного іншомовного спілкування повинно розвивати теми в галузі занять та професій, релевантних для студентів бізнесового спрямування. Під час добору тем культурологічного характеру йдеться не просто про систематичну презентацію країнознавчих знань щодо країни, мова якої вивчається, а про необхідність навчитись бачити іншу культуру з позицій того, хто навчається. В іншому випадку студенти можуть отримати ті знання, які будуть більше вводити в оману, ніж інформувати. На думку Г. Нойнера, теми для початкового етапу навчання іноземних мов черпають з антропологічного досвіду людини, її повсякденних звичок і обов'язків. Середній етап – це стадія перехідна по відношенню до просунутого, який вимагає спеціальних тем, що відповідають професійним потребам майбутніх фахівців [299, с. 80]. Відповідно до цього положення,

слід зазначити, що побутова сфера отримала повну характеристику в методичній літературі, тому, на нашу думку, необхідно проаналізувати професійні ситуації спілкування майбутніх фахівців бізнес-сфери. Для цієї сфери характерні такі форми іншомовної діяльності як телефонні розмови, складання офіційно-ділової документації (в основному різних видів ділових листів таких як лист-запит, лист-пропозиція, лист-замовлення, лист-рекламація, лист-запрошення, лист-подяка та ін.), укладання договорів зовнішньоекономічної діяльності, офіційні та неофіційні зустрічі з іноземними діловими партнерами, участь у роботі міжнародних виставок та ярмарок, обговорення умов контракту купівлі-продажу, обробка та складання рекламних повідомлень. Все це вимагає від студентів використання тезауруса та об'єктивних відомостей, які торкаються іншої культурної дійсності, з різносторонньою культурологічною інформацією. Досягти цього можна за допомогою формування у свідомості студентів образу ситуації, на основі якої здійснюється регуляція мовленнєвої поведінки.

Під комунікативно-мовленнєвою ситуацією розуміють динамічну систему взаємодіючих конкретних факторів об'єктивного і суб'єктивного планів, які залучають людину до мовленнєвого спілкування і визначають її поведінку в межах одного акту спілкування (В.Л. Скалкін). На думку автора, від природної навчальна комунікативна ситуація відрізняється: а) певною деталізацією обставин, б) наявністю вербального стимулу, в) можливістю її багаторазового відтворення [218, с. 51].

Загальноєвропейські Рекомендації описують ситуації за такими параметрами:

- місце і час, де/коли вони відбуваються;
- установи або організації, структури та заходи яких контролюють більшість з того, що, як правило, відбувається;
- дійові особи, особливо у їх відповідних соціальних ролях у відношенні до користувача/того, хто вивчає мову;

- об'єкти (живі та неживі) навколишнього середовища;
- операції, що виконуються дійовими особами;
- текстами, що зустрічаються у межах ситуації.

У Типовій програмі навчання англійської мови для професійного спілкування визначені мовленнєві уміння і професійні ситуації, в яких вони використовуються, для того щоб проілюструвати, яким чином мова слугує професійним потребам.

Є.Ф. Тарасов [250, с. 73–84] диференціює ситуації на нормативні, які виникають та закріплюються в результаті спілкування людей у процесі трудової діяльності, та ненормативні, що виникають за межами формальної структури суспільства у сфері побутових стосунків і представляють для фахівця важливість лише тою мірою, якою вони допомагають йому регламентувати повсякденні взаємостосунки з іншокультурним середовищем. У межах бізнесової діяльності серед нормативних ситуацій слід назвати влаштування на роботу, поїздка у відрядження, знайомство з фірмою, відвідування виставки, обговорення умов зовнішньоекономічного контракту, зустріч з діловими партнерами та ін. Серед ненормативних ситуацій вважаємо за необхідне виділити такі як реєстрація в готелі, поїздка за кордон, пересування містом, у лікаря, у ресторані, у банку та ін.

Останнім часом у зарубіжній дидактиці поряд із категоріями теми, ситуації, тексту з'явилися категорії „культурних схем”, „культурних моделей” та „сценарію”. Так, Р.Д. Андрад під „культурними схемами” розуміє одиниці організації набору артефактів (найменших складових культури, які виникають в процесі перетворення оточуючого світу) [26]. Загальним для суб'єктів культурним схемам він дає визначення „культурні моделі”. Найбільшого рівня досліджуваності серед зарубіжних науковців досяг один із видів культурних моделей, який називається „сценарій” або „фрейми” (Т.А. ван Дейк, І.І. Халєєва та ін.). Вони розглядають сценарій як

репрезентацію чи стратегію розуміння подій, ситуації, комунікативні акти в контексті національної культури. При цьому особливого значення набуває поняття „пресуппозиції”, яку визначають як побудову своєї мовленнєвої поведінки відповідно до очікувань партнера. З цього положення визначається необхідність співвіднесення конкретної ситуації з певним культурним сценарієм ситуації, що існує в свідомості людини з власними схематичними асоціаціями [271].

Ще одним важливим елементом змісту навчання є знання. До культурологічних знань належать енциклопедичні та фонові знання. Прийнято вважати, що енциклопедичні знання включають активне ознайомлення з культурною картиною світу як певної системної цілісності, а також наявність досвіду вивчення динаміки ціннісних орієнтацій країн, які порівнюються. Як правило, ці знання отримують ще під час навчання у загальноосвітніх школах та продовжують їх поповнювати та удосконалювати у вищих навчальних закладах у курсі гуманітарних дисциплін.

На нашу думку, особливої уваги під час навчання іншомовного спілкування заслуговують фонові знання (з англ. background knowledge) [257, с. 84]. За визначенням О.С. Ахманової [10, с. 498], фонові знання – це обопільне знання реалій тим, хто говорить, і тим, хто слухає, яке є основою мовного спілкування. Г.Д. Томахін за сферою розповсюдження поділяє їх на: 1) загальнолюдські знання; 2) регіональні відомості; 3) відомості, знайомі для членів певної етнічної і мовної спільноти; 4) відомості, знайомі лише членам локально або соціально замкнутої групи – в мовному плані це відповідає територіальним і соціальним діалектам; 5) відомості, знайомі лише членам певного мікроколективу [257, с. 84]. У процесі спілкування, безперечно, присутні всі типи фонових знань. Фонові знання третього типу, тобто знання, якими володіють лише члени певної етнічної та мовної спільноти, найбільше пов’язані з національною культурою і представляють інтерес для висвітлення їх у підручнику з іноземної мови для студентів вищих немовних навчальних

закладів. Наявність фонових знань загальнолюдського та регіонального характеру дають змогу учасникам комунікації певною мірою розуміти одне одного, але лише володіння культурологічними фоновими знаннями дозволяє їм досягати повного взаєморозуміння в діалозі культур. Саме тому навчання культурологічних фонових знань повинно бути невід'ємною частиною змісту навчання іншомовного спілкування. Ці фонові знання включають: 1) знання загальноприйнятих в країні норм поведінки (етикету) або комунікативних моделей поведінки; 2) знання культурних реалій. Розглянемо їх детальніше.

1. Знання загальноприйнятих в країні норм поведінки. Такі автори як М. Бореллі, В.Ф. Тарасов, Н. Ладеманн, Ю.О. Сорокін та ін. [244, 250] вважають, що в кожній культурі діють стандарти, які дозволяють визначити, яка поведінка є нормою. Неволодіння комунікативними моделями поведінки може привести до непорозумінь і культурного шоку. О.В. Мілосердова наводить епізод, який відбувся з французьким журналістом в Афганістані: переодягнувшись у жіноче вбрання і чадру, журналіста, однак, швидко розпізнали і захопили таліби. Причиною його фіаско було порушення норм поведінки мусульманської жінки, яка не має права проходити між двома чоловіками, які розмовляють [153, с. 81]. Ще одним прикладом може слугувати потискання руки, яке дуже популярне у Франції, Німеччині чи Україні, але не у Великій Британії чи Японії. Лише у випадку, коли двох бізнесменів офіційно представляють одне одному у Великій Британії, вони можуть потиснути руку.

Комунікативні моделі поведінки можуть бути вербальними, невербальними та змішаними. До професійно орієнтованих вербальних моделей належать: форми звернення до ділових партнерів; норми поведінки під час влаштування на роботу; норми заповнення анкет та написання автобіографій; етикет телефонної розмови; правила написання ділового листа; правила ведення ділових зустрічей та переговорів. Моделі невербальної поведінки включають: паралінгвістичні (інтонація, паузи, дикція, темп, гучність, ритміка,

тональність, мелодика та ін.); екстралінгвістичні (різні шуми, сміх, плач тощо); кінестетичні (жести, міміка, контакт очей); проксемастичні (поза, рухи тіла, дистанція, тобто просторо-часова організація спілкування).

Невербальні засоби спілкування є не менш важливими, ніж вербальні і виконують такі функції: акцентують ту або іншу частину вербального повідомлення; передбачають те, що буде передано вербально; виражають значення, що суперечить змісту висловлювання; заповнюють або пояснюють паузи, виражаючи намір продовжити своє висловлювання, пошук слова тощо; зберігають контакт між співрозмовниками і регулюють потік мовлення; замінюють окреме слово або фразу [105, с. 87]. Наприклад, якщо британський діловий партнер мовчить під час переговорів, це не обов'язково означає згоду, як це прийнято в Україні. Це може просто означати очікування. Якщо японський колега киває головою, слухаючи вас, це не означає, що він погоджується з вами, а говорить про те, що він стежить за вашою думкою.

І.С. Баженова досліджує соматичну мову або мову тіла і класифікує її на комунікативні рухи, психофізіологічні симптоми емоційного стану та некомунікативні рухи [12, с. 17]. До комунікативних рухів належать кінеми, тобто автоматизовані рухи, які мають прямий зв'язок з мовленнєвим повідомленням, доповнюють та замінюють мовленнєві дії: положення тіла, рухи голови, міміка обличчя, які мають специфічні значення у певному соціальному і культурному середовищі [57, с. 20]. Багато кінем співпадають у рідній та іноземній мовах, а особливої уваги у процесі навчання професійного іншомовного спілкування потребують кінеми, які не співпадають. Прикладом таких кінем може слугувати манера рахувати на пальцях, українці зазвичай рахують загинаючи пальці всередину долоні, в той час як американці чи англійці рахують розгинаючи пальці зовні.

До психофізіологічних симптомів належать: зміна кольору обличчя в певному емоційному стані; рухові симптоми (тремор рук, губ); звукові

симптоми (плач, тощо), тобто різноманітні симптоми душевного стану, що піддаються контролю з боку виконавця. Вони, як правило, співпадають у різних народів і не вимагають спеціальної підготовки.

Некомунікативні рухи сигналізують про внутрішній емоційний стан того, хто говорить. Це можуть бути 1) рухи, які спрямовані на того, хто говорить (наприклад, звичка кусати губи для зняття внутрішньої напруги); 2) рухи, спрямовані на будь-який предмет на тому, хто говорить, (звичка крутити каблучку чи гудзик); 3) рухи, спрямовані на будь-який предмет в оточенні того, хто говорить, (звичка крутити в руках ручку тощо).

Під час навчання професійного іншомовного спілкування уваги вимагає навчання культурологічних комунікативних рухів, особливо кінем, які не співпадають у виконанні чи змісті в різних ситуаціях ділового спілкування.

2. Знання реалій включають уяву про предмет або явище, характерне для історії, культури, побуту, устрою життя конкретної культурної і мовної спільноти. Словом „реалія” позначають, головним чином в філологічних текстах, предмети матеріальної культури, які виступають основними для номінаційного значення слова. З іншого боку, в перекладознавстві, лінгвокраїнознавстві терміном „реалія” позначають здебільшого слова, які називають такі предмети і поняття. Але якщо мовні засоби вже достатньо вивчені та розподілені за етапами навчання залежно від цільових установок, то культурологічні фонові знання ще не достатньо досліджені та описані. Одна з головних труднощів їх добору – це визначення меж, тобто, що зараховувати до фонових знань. Адже не всі знання про культуру країни належать до культурологічних фонових знань, а лише ті, що актуальні, у нашому випадку, для працівників бізнесової сфери, і маловідомі іноземцям. Наприклад, діловим людям у Великобританії безумовно відомо, що Lloyd's – це найбільший страховий бізнес; з чого складаються 4 P маркетингу (Product, Price, Place, Promotion); що означають INCOTERMS (міжнародні правила тлумачення торгівельних термінів) чи умови поставки сіф (Cost, Insurance,

Freight) і фоб (Free on Board); що таке торгівельна знижка (trade discount – знижка, яку оптовий торговець дає роздрібному за велику кількість товару і коливається в межах 25 – 40 відсотків від заводської ціни товару), що **plc** в назві компанії свідчить про те, що це Public Limited Company – відкрита компанія з обмеженою відповідальністю (що відповідає нашому терміну „Відкрите акціонерне товариство”), а **Ltd** – це Private Limited Company – приватна компанія з обмеженою відповідальністю; те, що в теперішній час у Великій Британії не має бірж праці (Labour Exchange), а замість них існують бюро по найму (an employment agency); що означають умови тель-кель (on a tale quale basis – умови продажу на аукціонах без гарантії якості, умови звільнення продавця від відповідальності за погіршення якості товару під час перевезення, особливо під час перевезення морським шляхом). Кожен англієць чи американець знає, який тип готелю належить до **B&B** і що означає starter у Великобританії і appetizer у США (перша страва), що Diners Club і Midland Gold – це види кредитних карток, що Selfridge’s – це найбільший універмаг в Лондоні, а в Marks and Spencers можна купити дешевий одяг.

Надзвичайно важливим є знання реалій для фахівців рекламної діяльності, оскільки для того, щоб реклама була успішною і принесла очікувані результати, вона повинна відповідати нормам культури даної спільноти. Велика Британія, наприклад, має жорсткі обмеження у рекламі алкогольних напоїв, у деяких ісламських країнах заборонено використовувати в рекламі фотографії чи живі зображення, а лише малюнки. Показовим є приклад рекламної кампанії, яка була провалена, через некоректне використання кольору, який виявився скорботним у країні, де рекламувався товар.

Фонові знання, як ілюструють наведені приклади, реалізуються, насамперед, в лексиці, оскільки саме лексика як першоелемент спілкування відтворює дійсність та швидко реагує на всі зміни суспільного життя. Окрім концептуального ядра, у склад лексичного значення слова входять так

названі конотації – додаткові значення: емоційні, експресивні, стилістичні добавки до основного значення, які надають слову особливого забарвлення. Згідно з дослідженнями Є.М. Верещагіна та В.Г. Костомарова, „якщо з семантики слова виключати значення, обумовлені різними мовними рівнями (дериваційне, морфологічне, синтаксичне), не враховувати його внутрішню форму, „образне значення”, естетичних асоціацій, то в залишку буде так названий екстралінгвістичний зміст слова, який безпосередньо відтворює національну культуру, яку обслуговує мова” [44, с. 119]. Таку частину називають культурним компонентом значення слова.

Культурний компонент властивий *безеквівалентним лексичним одиницям, конотативній та фоновій лексиці*. Під безеквівалентною лексикою розуміють лексичні одиниці, що не мають словникових еквівалентів в одній із мов, які порівнюються, з таких причин: 1) через відсутність в суспільній практиці його носіїв відповідних реалій, наприклад: індент (indent – вид замовлення на товари у Британії), хеджирування (hedging – особлива форма страхування ціни та прибутку), бушель (міра об’єму сипучих товарів таких як зерно, фрукти, овочі, яка дорівнює приблизно 36 л в Англії і 35 л у США); 2) через відсутність в ньому лексичних одиниць, які означають відповідні поняття: ноу-хау, ф’ючерсна угода, офшорні зони, дефолт, SWAT – аналіз, офері, оферент.

Частина безеквівалентної лексики, отримавши стійкі відповідності в перекладі, не втратила яскравого культурного компоненту, що виражається в конотативних значеннях слів, які не завжди співпадають у різних мовах. Така лексика отримала назву конотативної. Найяскравіше вона проявляється у лексиці, пов’язаною з назвами тварин. Так, якщо діловий партнер зі США скаже своєму колезі з України, що він працює як бобер, навряд чи це буде сприйнято як комплімент через різницю в емоційному ставленні до цих тварин в обох країнах. Ще одним прикладом конотативної лексики може слугувати тлумачення діловими людьми такого терміну як чорний лицар. В

українській свідомості лицар асоціюється з чимось благородним, шляхетним, для американського ж бізнесмена black knight – це людина або компанія, яка намагається купити іншу компанію всупереч бажанню її власників.

Окрім безеквівалентної та конотативної лексики, до слів з культурним компонентом відносять також **фонову лексику** – іншомовні одиниці, що відрізняються лексичними фонами (рівень лексичного поняття при цьому співпадає) від лексики рідної мови. Лексичні фони мови, як правило, тісно пов'язані з сукупністю всіх цінностей духовної культури суспільства, тому навіть слова далекі від національних особливостей варто уважно вживати в мові. Наприклад, слова „компанія”, „корпорація” не можна назвати безеквівалентними для іноземних мов, тому що їх легко перекласти, але вся сукупність відомостей про них, наприклад, у Великій Британії, відрізняється від лексичного фону української компанії чи американської корпорації. Ці іншомовні фоніві відомості відтворюють специфіку системи британського бізнесу і показують характерні риси іншого способу життя. Крім того, лексика з національно-культурним компонентом може бути представлена ще і фразеологізмами, яких також не слід уникати у навчанні професійного іншомовного спілкування. Правильне їх тлумачення і відповідна реакція можуть бути досить важливими під час проведення, наприклад, ділових переговорів з метою обговорення умов контракту тощо. Незнання і некоректне розуміння фразеологізмів, як, наприклад, cross your t's (поставити крапки над „i”), that is a horse of another colour (це зовсім інша справа), that's where the shoe pinches (ось в чому заковика), to buy a pig in a poke (купувати kota в мішку), to make a mountain out of a molehill (робити з мухи слона), take care of the pence and the pounds will take care of themselves (копійка гривню береже) та ін., може створити певні перешкоди у ситуаціях міжкультурного ділового спілкування.

Таким чином, культурологічне спрямування змісту навчання професійного іншомовного спілкування відтворює взаємозв'язок мови і

культури і вимагає включення культурологічних предметів і явищ в усі компоненти змісту навчання іноземних мов. Культурологічна спрямованість занять, насичення змісту навчальної роботи інформацією про історію, побут і культуру народу – носія мови, що вивчається, сприяє підвищенню особистої зацікавленості студентів комунікативною навчальною діяльністю і на цій основі підвищенню її результативності. Йдеться про той аспект комунікативного підходу, який повинен здійснюватися в усіх видах іншомовної мовленнєвої діяльності, оскільки забезпечує ознайомлення студентів із особливостями життя й поведінки відповідного народу, з прийомами використання мови в умовах певного соціального середовища, успішно формує готовність до іншомовного спілкування, впевненість у своїх комунікативних можливостях, прагнення до удосконалення іншомовної та культурної підготовки [46, с. 92].